

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. - Алматы: «Санат», 1995.
2. Әбдікерімұлы Т. XX ғасыр басындағы ұлт зиялылары. - Алматы: «Алаш», 2006.
3. Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы. - Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2001. 6-том.
4. Қойшыбаев Б. Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін. - Алматы: «Атамұра», 2007.
5. Қойгелдиев М.Қ. Алаш қозғалысы. – Алматы: «Санат», 1995
6. Әбіл Е.Х. Кеңестік тоталитарлық жүйе және Қазақстан. – Астана: «Фолиант», 2012.

КЕҢЕСТІК БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫНДАҒЫ НЫҒМЕТ НҰРМАҚОВТЫҢ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ ТАҒДЫРЫ

Батырханова А.М., МО-22-1к тобының студенті, 3 курс
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
Ғылыми жетекші– Кенжеғали Ж.М., қауымдастырылған профессор
azkenovaanara@gmail.com

Нығмет Нұрмақовтың қалыптасуы және қоғамдық-саяси аренадағы шығуы. Нығмет Нұрмақов - XX ғасырдағы алғашқы жартысында қазақ халқының қоғамдық- саяси өмірінде елеулі із қалдырған мемлекет қайраткерлерінің бірі. Ол 1895 жылы 25 сәуірді Қарқаралы уезінің Қу болысында сауатты, өнерге жақын, ұлттық құндылықтарды қадірлей білетін әуелеттердің бірі болды. Әкесі Нұрмақ - жергілікті ортада зиятылықты, көркемөнер мен білімге құштарлықты насихаттаған, жан – жақты, дамыған тұлға ретінде белгілі болған [1, 356.].

Нығметтің алғашқы білім алуы өз ауылында ашылған орысша бастауыш мектептен басталды. Кейіннен ол Қарқаралы қаласындағы екі сыныптық орыс – қазақ училищесінде оқуын жалғастырды. Бұл кезең қазақ жастары үшін ұлттық және отарлық мәдениеттер арасындағы қақтығыс кезеңімен сәйкес келді [2]. Алайда жас Нығметтің орыс тілін еркін меңгеруі, оны ерте жасынан – ақ түрлі қоғамдық ортаға еркін бейімделуге қабілетті тұлға көрсетті. 1911 жылы Омбы қаласында ұйымдастырылған Романовтар әулетінің 300 жылдығына арналған ауылшаруашылық көрмесі Нығметтің өміріндегі маңызды бетбұрыс кезеңдерінің бірі болды. Бұл көрмеге оны өзімен бірге алып барған болыс, ықпалды бай Қасен Нығметтің орыс тілін меңгергені және ұлттық дәстүрді терең білетіндігін ескеріп, аудармашы әрі кеңесші ретінде таңдаған. Аталған көрмеде Нұрмақов сол кезеңнің беделді ғалымы, географ әрі этнограф, қазақ даласын зерттеуші Григорий Потанинментанысып, оның кеңестері мен рухани әсерін қабылдады [3].

Сонымен қатар, ол Омбы мұғалімдер семинариясының қызметкері, демократиялық идеяларды насихаттаушы Александр Седельниковпентанысты [4]. Бұл кездесу Нығметтің кейіннен осы оқу орнына түсуіне жол ашты. Семинария қабырғасында оқи жүріп, Нұрмақов болашақ қазақ әдебиеті мен саясатындағы ірі қайраткері Мұхамеджан Саматовпентанығыз араласты [5]. Олармен біріге отырып, ұлттық сананы көтеруді, жастардың саяси, мәдени және рухани сауатын арттыруды көздеген «Бірлік» мәдени – ағарту ұйымының негізгі қалаушылардың бірі болды. «Бірлік» ұйымы тек мәдени сипаттағы қозғалыс емес, сонымен қатар ұлт зияларының өзара ынтымақтастағын нығайтқан, саяси- әлеуметтік өзгерістерге дайындық алаңы болған құрылым еді. Бұл ұйым аясында Нығмет Нұрмақовтың саяси көзқарастары қалыптасып, кеңестік кезеңде жүзеге асатын басқарушылық қызметіне іргетас қаланды [6].

Осы кезеңдегі Нұрмақовтың өмірі мен қызметі қазақ жастарының жаңа буынының қалыптасуымен тығыз байланысты. Бұл буын дәстүр мен жаңашылдықтың тоғысқан тұсында тарихи сахнаға шықты. Олар патшалық Ресейдің орталық саясаты мен ұлттық мүдденің қақтығысынан туындаған қайшылықтарға жауап іздеді. Н. Нұрмақовтың өмір жолы осы ізденістер мен күрес үдерістерінің көріністі ретінде қарастыруға әбден лайық.

1915 ж. Н.Нұрмақов орыс-қазақ семинариясында сабақ беруге қалдырылды. 1917 жылғы ақпан мен Қазан төңкерістері нығметтің өмірін түбегейлі өзгертті. Осы жылдың күзінде ол белсенді ұйым болған «Дала одағы» еңбек кеңесін басқарды. 18 ай түрмеде отырғаннан кейін ол 1919 жылы желтоқсанда босатылды.

Кейінірек, Қарқаралыда Еңбек кеңесін құру барысында ол большевиктер П.Бабинмен, И.Радченкомен танысады әріынтымақтасады. Бұл оған саяси күрес тәжірибесін жинауға көмектеседі.Нығмет Нұрмақов большевиктерге қосылды.

1920 жылдан бастап ол түрлі жауапты лауазымдарда болды: Қарқаралы атқару комитетінде, содан кейін Семей губерниясында болып табылады. 1922 жылы ақпанда жас большевик алдымен аудандық партия комитетінің бөлім меңгерушісінің орынбасары болып Орынборға ауыстырылды. 1922 жылдың қазан айында Кеңестердің III жалпықазақ съезінде Н.Нұрмақов Қазисполкомның бас алқасының құрамына сайланды. Оған КАССР Жоғарғы Революциялық трибуналын басқару жүктелді.

1923 ж. 19 ақпанда КАССР жоғарғы трибуналы РСФСР Жоғарғы сотының Қазақ бөлімі болып қайта құрылған кезде Н.Нұрмақовты Төраға қайта бекітті. 1922 жылдың күзінен бастап әділет комиссариаты алқасының мүшесі ретінде ол оның жұмысына үнемі қатысты. Н. Нұрмақов-алдымен прокуратура, содан кейін сот құрылысының бастауында болғандардың бірі. 1923 жылы мамырда оған Әділет халық комиссарының міндеттері жүктелді. Дәл жаңағы жылдың күзіне дейін ол сот төрағасы болып қала берді. Бұл оның мемлекеттік басшы ретіндегі құзыреті мен беделін көрсетеді.

Әділет комиссары ретінде Н. Нұрмақов прокуратура мен сот қызметкерлеріне арналған ережелерді енгізді. Оның табандылығының арқасында прокуратура мен сот қызметкерлерінің біліктілігін арттыруға, жаңа құзыретті кадрларды қалыптастыруға, олардың материалдық-тұрмыстық жағдайларын жақсартуға және т.б. қатысты бірқатар іс-шаралар өткізілді. Барлық сот қызметкерлерінің 60% - ы қазақтар құрады.

1924 жылы 9 қыркүйекте Н. Нұрмақов әділет халық комиссарының міндеттерін жаңадан тағайындалған Н. Ералинге тапсырды. Бұл аударма Қазақстан құрамына кіретін Сырдария мен Жетісудың бас басшыларын жұмысқа орналастыру қажеттілігінен туындады. Ал, бұған дейін олар Түркістан құрамына кірді. Басында бірнеше ай бойы Н. Нұрмақов партия Қазкрайкомының үгіт және насихат бөлімінің меңгерушісі болды. Содан кейін оған КАССР Халық Комиссарлары Кеңесі төрағасының міндеттері жүктелді. 4 жыл 4 ай Н. Нұрмақов Қазақстан Халық Комиссарлары Кеңесінің төрағасы болды. Сол жылдардағы барлық маңызды мемлекеттік құжаттарда Н. Нұрмақовтың қолдары бар. Осы жылдары Екібастұз, Қарағанды, Балқаш және басқа да өнеркәсіптік кен орындары игеріле бастады. Түркістан-Сібір темір жолының құрылысы басталды.

1929 жылы сәуірде Н. Нұрмақов Мәскеуге кетуге мәжбүр болды. Бұл РКП (б) қазақ крайкомының хатшысы Ф.И. Голощекинмен Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайына байланысты түбегейлі келіспеушіліктердің шегіне жетуіне байланысты болды. Н. Нұрмақов «Байларды тәркілеу туралы» Жарлыққа қол қоюға мәжбүр болды. Бірақ, науқан барысында ашық әділетсіздікке және оны орындау барысында жіберілген иілістерге наразылығын білдірді.

Мәскеуде ол Бүкілодақтық Атқару комитеті хатшысының орынбасары және кіші халықтар бөлімінің меңгерушісі болып тағайындалды. Өз міндеттерін орындай отырып, ол Сібірге, Еділге барды.

Н. Нұрмақов алғашқылардың бірі болып 1937 жылы қуғын-сүргінге ұшырады. Іс Алматыда, Қарағандыда Н. Нұрмақовтан тапсырмалар алған О.Исаев, А. Асылбеков

ұйымдары анықталғандай болды. Орталықтағы «Бас ұйымды» Нығмет Нұрмақов пен Тұрар Рысқұлов басқарды. Мұның бәрі, әрине, ойдан шығарудан басқа ештеңе емес еді.

Мәскеу мұрағатының мәліметі бойынша, Н.Нұрмақов 1937 жылы 3 маусымда өзінің Мәскеудегі пәтерінде қамауға алынып, 27 қыркүйекте кінәсін мойындады. Оның тағдыры 15 минут ішінде «Үштік» арқылы шешілді. Ол 42 жасында атылды.

Нығмет Нұрмақов 1950 жылдардың екінші жартысында И.Сталин қайтыс болғаннан кейін толық ақталды. Оның әйелі Зуфнин тұтқындарға арналған лагерьлерде 19 жыл өткізді. Алматыда 90 жастан асып қайтыс болды. Сол жылдары үлкен қызы жоғалып кетті. Ұлы Отан соғысынан оралып, 1986 жылы Мәскеуде әскери қызмет полковнигі атағымен қайтыс болды. Н. Нұрмақовтың құрметіне Алматы, Қызылорда, Қарағанды, Қарқаралы қалаларындағы көшелер, Қарағандыдағы 2 мектеп-интернат аталды.

Жылдан жылға өткен уақыт бізден алыстап барады. Біз тарихымыздың белгілі бір беттерін, адам тағдырының қайталанбас ерекшеліктерін нақтылау үшін мұрағаттық құжаттарға жиі жүгінуге мәжбүрміз. Өткен ғасырдың 20-30 – шы жылдарындағы ең көрнекті қоғамдық-саяси және мемлекет қайраткерлерінің бірі Нығмет Нұрмақовтың (1895-1937) өмір шындығы жаппай қалпына келтірілгенін растай отырып істелінді. Бұл еңбегі сінген адамның өмірбаянының көптеген фактілері мен егжей-тегжейлері туыстарының күш-жігерінің арқасында өмірге қайта оралды. Солардың бірі-Нығмет Нұрмақұлының жиені, медицина ғылымдарының докторы, профессор Аман Жәмелұлы Нұрмақов.

1930- жылдардың басында Нығмет Нұрмақов Кеңес Одағы аясындағы жоғарғы саяси элитаның құрамына енген тұлғалардың бірі ретінде Мәскеуге қоныстанды. 1931 жылдан бастап 1937 жылға дейін ол өзінің отбасымен бірге Мәскеу қаласындағы Серафимовичь көшесі, № 2 үйде тұрды[7, 75 б.]. Бұл ғимарат кеңестік номенклатура арасында «Үкімет үйі» немесе «Центросоюз үйі» деген атпен белгілі болған. Кеңестік кезеңдегі ерекше мәртебеге ие бұл тұрғын үй кешені Орталық Атқару Комитеті (ОАК) мен Халық комиссарлар Кеңесінің (ХКК) қызметкерлері мен басшыларына арналған болатын.

Аталған тұрғын үй Кеңес Одағының саяси, әскери және идеологиялық элитасының өкілдері шоғырланған беделді мекен болып саналады[8, 134 б.]. Мұнда партия Орталық Комитетінің мүшелері, халық комиссарлары мен олардың орынбасарлары, Қызыл Армияның жоғары шенді әскери жетекшілері, Коминтеріннің ықпалды қызметкерлері, Бас прокуратураның өкілдері, сондай – ақ ВЦИК пен ОСК президиумының мүшелері тұрды. Бұл тұрғын үйдің аясында кеңестік билік жүйесінің нақты құрылымы, қызметтік иерархиясы мен элиталық топар арасындағы өзара байланыс көрініс тапты.

Мәскеудегі бұл мекенжай кеңестік жүйедегі билік иелерінің мәртебесі, сондай – ақ олардың мемлекеттік істердегі маңыздылығын білдіретін символдық кеңестік ретінде қарастырылады. Нығмет Нұрмақовтың 243 – пәтерде отбасымен бірге тұруы – оның жоғары деңгейдегі мемлекеттік қызметте болғандығын және кеңестік саяси элитаның белсенді мүшесі ретінде танылғанын көрсетеді.

Осы тарихи дерек – тек жеке өмір тарихының бір сәті ғана емес, сонымен қатар сол кезеңдегі кеңестік элитаның өмір салты, тұрмыс жағдайы және билік құрылымының ішкі иерархиясы туралы маңызды мәлімет көзі болып табылады[9, 98 б.]. Зерттеуші Юрий Трифоновтың « Үкімет үйі » (орысша Дом на набережной) атты романы бұл ғимараттың тарихи, саяси, әлеуметтік мәнін көркем әрі шынайы түрде сипаттап берген. Бұл көркем шығарма арқылы аталмыш үйде тұрған тұлғалардың тағдыры, репрессиялық саясаттың зардабы мен кеңестік биліктің ішкі тетектері кеңінен бейнеленеді.

Нығмет Нұрмақовтың осы үйде тұру фактісі оның кеңестік билік жүйесіндегі стратегиялық рөлін, сондай – ақ оның мемлекетшілік және одақтық деңгейдегі ықпалын айғақтайды. Мұндай деңгейге жету үшін жоғары сенім, саяси лоялдылық және кәсіби біліктілік талап етілетін. Алайда бұл мәртебе көп ұзамай кеңестік репрессиялық механизмнің құрбанына айналу қаупін де арттырды, өйткені дәл осы Үкімет үйінің ондаған тұрғаны 1937 – 1938 жылдардағы сталиндік құғын – сүргінге ұшыраған болатын.

Бірақ, өздеріңіз білетіндей, бұл үй тек өз тұрғындарымен ғана емес, өткен ғасырдың сол қорқынышты отызыншы жылдарында Кеңес өкіметінің олармен қалай айналысқаны да белгілі болды. Иә, сол жерде, бірінші қабатта қазір «Жағалаудағыүй»деп аталатын мұражай бар. 20 жыл бұрын жасалған, онда репрессия тарихы туралы бірегей материал бар. Бұл оның негізін қалаушылар, жазушының әйелі Ольга Трифонова бастаған, бұрынғы Дон крематорийінде үкім бойынша атылған, тергеу кезінде қайтыс болған. Өз-өзіне қол жұмсаған, лагерьлерден оралмаған, сондай-ақ балалар үйінде қуғын-сүргінге ұшыраған балалардың тізімін тапқаннан басталды. Барлығы тізімде 750-ден астам фамилия бар. Бұл үй тұрғындарының 80 пайызын құрайды және олардың арасында менің ағамның тегі бар.

Осы оқиғалардың кейбір егжей-тегжейін білу үшін Мәскеуде жұмыс істейтін саясаттанушы Әділ осы мұражайға барып, оның барлық қызметкерлерімен кездесті. Олар оған Нұрмақов туралы құжаттарды мейірімділікпен ұсынды. Сонымен, біз нығметтің ағасы 1937 ж. 3 маусымда тұтқындалып, көп ұзамай атылғанын білдік. Тұтқындалғаннан кейін бірден отбасы басқа пәтерге көшірілді. Ал, екі аптадан кейін әйелі Зуфнун Ибраевна да алынды. Ұзақ жауап алғаннан кейін оған сегіз жылдық түзеу-еңбек лагерлері берілді. Оның ішінде ол екі жылын Бутыркада өткізді, содан кейін Мордовиядағы Темников лагерлері болды. Бұл кезең Карелиядағы Сегег лагері және Карлаг Қазақстанда болып табылады. 1945 жылы ол бостандыққа шықты. Бірақ, он жыл бойы үлкен қалаларға баруға тыйым салынды. Содан кейін, ол Алматыда тұруға рұқсат алды. Содан кейін күйеуін қалпына келтіргеннен кейін оған 1991 жылға дейін тұрған Мәскеуге оралуға рұқсат берілді. 1991 жылы Зуфнун апай жалғыз қалып, Алматыға тағы келді. Ол 1998 жылы 94 жасында қайтыс болды. Нығмет Нұрмақұлының балалары әртүрлі балалар үйіне бөлінді.

Мәскеудегі атақты Серафимович көшесіндегі Үкімет үйі қазіргі таңда мұражай ретінде жұмыс істейді. Бұл тарих нысанда әрбір бұрынғы тұрғынға арналған жеке архивтік папкалар сақталған. Жалпы саны алты жүзге жуық мұрағаттық іс болса, соның бірі – Нығмет Нұрмақовтың отбасына тиесілі. Мұрағат деректерінің негізгі Ресей Федерациясы Федералдық қауіпсіздік қызметі (ФСБ) ұсынған қысқаша анықтамалар құрайды. Бұл құжаттарға кейіннен отбасы мүшелері жинақтаған фотоматериалдар мен отбасылық мұрағаттан алынған түпнұсқасы деректер қосылған.

Аталған материалдар Нұрмақовтың саяси және мемлекеттік қызметтік қызметінің күрделі тұстарын ашып көрсетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, Ресей Федерациясының ФСБ қорынан алынған құжаттар арқылы оның қызметінің кейбір тұстары жөніндегі толық әрі терең мәліметтер қолжетімді болды. Нығмет Нұрмақовтың кеңестік билік құрылымдағы реформаторлық бағыттағы ұстанымдары белгілі бір кезеңде өзге көрнекті қазақ қайраткерлерімен пікір қайшылығын туғызды. Ол ұсынған бірқатар мемлекеттік жобаларға қазақ зиялыларының белгілі бір тобы ашық қарсылық танытты. Бұл қатарда РСФСР Халық Комиссарлары Кеңесі төрағасының орынбасары Тұрар Рысқұлов, сондай – ақ «ұлтшыл бағыттағы жалтарушылар» ретінде сипатталған Сұлтанбек Қожанов, Сейтғали Мендешев пен Назир Тюрякулов сияқты тұлғалар болды.

Мәселен, сол кезеңдегі ағарту халық комиссары Смағұл Сәдуақасов қоғамдық пікір мінберлерінен сөйлеген сөздерінде әлеуметтік қайта құрулар барысында азаматтық соғыс емес, азаматтық бейбітшілік идеясының басым болуы қажет екендігін ерекше атап өткен. Бұл мәлімдемелер қазақ зиялылары арасында сол кезеңдегі ішкі саяси пікірталастың өрбігенін және түрлі көзқарастардың болғанын көрсетеді. Осы қайшылықтар кеңестік ұлт саясатының жүзеге асыруындағы күрделі үдерістер мен идеологиялық ұстанымдардың әркелкілігін айғақтайды.

1926 жылғы Крайкомның үшінші пленумында Голощекин мен Сәдуақасов арасындағы дау-дамайға кіріскен Қазсовнаркомның баяндамашы төрағасы Нығмет Нұрмақов та дәл осылай сөйледі. Ол салық саясаты, кооперацияны дамыту және басқа тәсілдер арқылы байдың Күшін әлсіретуді ұсынды. Мұрағаттық құжаттардан Нығмет ағайдың Қазақстанның

аумақтық тұтастығы мәселесінде оның құрамына кірген Орынбор губерниясының Ресей Федерациясына бас тартуы туралы қаншалықты принципті болғандығы көрінеді. Голощекиннің 1925 жылғы қазандағы Қазкрайком бюросындағы негізгі баяндамасынан кейін сөйлеген сөзінде ол: «Біз үшін аумақтық мәселе – бұл өзекті мәселе. Біздің республикамыздың тағдыры онымен тығыз байланысты. Мұнда айтылған себеп (тұрғындар арасында орыстардың басым саны) мұндай шешімге негіз бола алмайды. Республиканың көптеген уездерінде орыстардың саны байырғы тұрғындардан көп, бірақ бұл барлық аумақтарды Ресейге беру керек дегенді білдірмейді. Бұл республиканың таратылуына тең. Мәселенің мұндай тұжырымы ешқандай сынға төтеп бере алмайды, сондықтан біз қатты қарсылық білдіреміз» – деген болатын. Кейінірек Мәскеуде баяндама жасай отырып, ол бұл ойды тағы да айтып, оны Қазақстанның өз аумағының үлкен көлеміне ауыртпалық түсірмейтіндігіне итермелейді.

Данияр Әшімбаев пен Виталий Ключиннің «Тарих жалғасуда: жиырма бір қазақстандық премьер» энциклопедиялық анықтамасында Нұрмақов жұмсақ денелі деп танылмағаны, керісінше, әрқашан анық және қатаң, ең бастысы, өз ұстанымын сауатты және дәлелді түрде қорғағаны айтылады. Оның сол жылдардағы баяндамалары мен сөйлеген сөздерін оқыңыз, олар бір рахат – ой анық, сөйлеу сауатты, ашуланшақтықсыз және пафоссыз. 1928 жылғы қарашада ВЦИК-тің үшінші сессиясында «Қазақстан құрылысы» баяндамасы. Одақтас басшылықтың назарын Республика өміріндегі ең қиын және өткір мәселелерге аударуға тырысып, ол орталықтың алдына нақты, кейінге қалдырылмайтын міндеттер қояды. Ең алдымен, олар ауыл шаруашылығына, өнеркәсіпке, Қазақстандағы көлікті дамытуға, сондай-ақ мәдени өрлеу қажеттілігіне қатысты. Олардың арасында, мысалы:

- шалғынды шабындық алқаптарға арналған алаңдарды ұлғайту, шөп шабуды кеңейту және ауылдарды ауыл шаруашылығы құрал-жабдықтарымен қамтамасыз ету қажет джут пен азықтандыруға қарсы күрес;
- ірібай шаруашылықтарының жойылуына байланысты ірі мал совхоздарын құру;
- Түркістан-Сібір темір жолының құрылысы және болашақ Магистраль бойында күріш шаруашылығын дамыту үшін ирригациялық құрылысқа одақтас қаржы бөлу;
- Қазақстан үшін аз мөлшерде және қалдық қағидат бойынша бөлінетін ауыл шаруашылығы машиналарын әкеле отырып, астық шаруашылығын дамыту;
- КСРО-да қазба байлықтар саны бойынша бірінші орында тұрған Қазақстанның ірі өнеркәсібін қалпына келтіру және дамытуды күшейту.

Бесжылдықтың бақылау цифрларында түсті металлургияны дамытудың белгіленген қарқыны, дейді ол. Кеңес Одағының мүдделері мен қажеттіліктерін жеткіліксіз қамтамасыз етеді. Дәл осы себептен өңірге Қарсақпай мыс балқыту зауытының өнімділігін көзделгеннен бір жарым есе ұлғайту, Спасск мыс зауытын қалпына келтіру, Риддер кәсіпорнын дамыту, Екібастұз көмір және кен кен орындарын, Ембі мұнайын, дала алтынын және т.б. дамыту қажет.

Осы сессияда қорытынды сөз сөйлей отырып, Нығмет Нұрмақұлы Қазақстан құрылысының сол кезеңдегі объективті негізгі қиындықтары туралы айтады. Біріншіден, бұл үлкен аумақтың ұйымдастырылмауы, онда мың шаршы шақырымға тек бір шақырым теміржол желісі келеді. Онда басқа жолдар жоқ және тек түйе байланыс пен байланыс құралы болып табылады. Бұл көпұлтты республикада, оның халқының 43 пайызы жиырма ұлттың адамдары және олардың арасында сауатсыздық, орыс және украин халқынан басқа, 90-дан 95 пайызға дейін. Бұдан әрі, Оның айтуынша, патша заманынан мұра ретінде Қазақстанға бір уақытта қоныс аударған жиырма ұлттың ұлтаралық алауыздығы берілді, оның қатысуымен мемлекеттік және мәдени құрылыс күрделене түсті. Сол дәстүр бойынша

далада паракорлық, әкімшілік озбырлық, мал ұрлығы және т. б. сияқты зұлымдықтар мен тұрмыстық қылмыстар әлі күнге дейін тірі.

Бірақ, социализмді құру үшін ең қиыны-Қазақстан халқының едәуір бөлігі республиканың орталық бөлігінде, сондай-ақ Адай, Бөкей және Балқаш далаларында бес жүзден мың шақырымға дейінгі қашықтықта жыл бойы көшіп жүрді. «Мүмкін менен гөрі ақылды жолдастар болуы мүмкін», – деп түсіндірді Нығмет ағай. Олар көшпелі өмір салтымен социализм құруға болатындығын билікке сілтемелермен дәлелдейді, бірақ мен бұған әлі сенімді емеспін. Көшпелі шаруашылықтардың орасан зор саны кем дегенде жартылай көшпелі күйге келтірілгенге дейін, бұл туралы айту бекер айтуды білдіреді. Ол Қазақстанның құрылысы бойынша барлық іс-шараларға жеткілікті ақшалай салымдардың қажеттілігі туралы үнемі еске салып отырды, алайда РСФСР органдары бұған жеткілікті көңіл бөлген жоқ.

Бір кездері ол тәркілеуге және экспроприациялауға қарсы екендігі туралы айтылды, өйткені оның туыстары бай. Оның әйелі Зуфнун бай адамдардан болды. Бірақ, әрине, бұл пікірлердің бәрі дұрыс емес. Нығмет Нұрмақұлының өз сенімдері болды. Олардың барлығы өз жеріне деген сүйіспеншілікпен, отандастарының өмірін жақсартуға деген ұмтылыспен айтылды. Мұны айтқандар үшін оның ұстанымын осылай түсіндіру ыңғайлы болды.

Бірақ, Голощекин сызығына қарсы ашық сөйлеген Нұрмақов, әрине, оны ашуландырды ма? Әрине, сондықтан да Голощекин барлық уақытта нарком алдындағы ыңғайсыз жағдайдан арылғысы келді. Бұған олардың диалогтық сұрыптауларының бірі дәлел. Отырыстардың бірінде Нұрмақов Семей, Қарқаралы және республиканың басқа аудандарында мал өлетінін, онда джут бар екенін айтады. Мен де желге сөз тастамаймын және айтқанымның бәріне жауап беремін. Голощекинге жергілікті ұлтшылдықты айыптаған қазақ қайраткерлері де кедергі келтірді.

Осы дүниемен оған Нұрмақов та майланған. Бірақ оны тегістеу мүмкін болмады, сондықтан ол оны жеп әрі қызықтырды. Ол тіпті 1928 жылдың наурызында одан отставкаға кету туралы мәлімдемеге қол жеткізді және бұл шешімді Қазкрайком бюросы арқылы жүзеге асырды. Ол туралы ол бірден Мәскеуді хабардар етті. Алайда оның үміті орындалмады. Кагановичтен Сталинмен келісілген хат келді: Нұрмақовтың орнынан түсуімен әлі қалыс қалмау керек. Содан кейін, Голощекин екінші рет сол мекен-жайға хат жазып, Молотовтан жауап алады: Нұрмақов Қазақстан Кеңестерінің кезекті съезіне дейін жұмыс істейтін болады. Яғни, нығметтің ағасы орталықты қолдады, өйткені ол оны бағалады. Ол Мәскеуде бірнеше рет сөз сөйледі, өйткені ол партияның екі съезінің, XV Бүкілресейлік партконференцияның, КСРО, РСФСР және Қазақстан Кеңестерінің бірқатар съездерінің делегаты болды, ол жерде ВЦИК Президиумының мүшесі ретінде үнемі сөз сөйледі. Әрі ақылды басшы ретінде бағаланды.

Ол әрқашан прогрессивті көзқарастарға ие болды. Ол сауатты, ана қазақ және орыс тілдерін жақсы меңгерген. ҰЭП-ті қолдады. Тәркілеуге қарсы болды. Республиканың бірінші Конституциясының жобасын дайындауға қатысты. Қазақстан басқа республикалар үшін шикізат базасы болмауы тиіс деп есептеді. Орталықтың алдына жер қойнауын барлауға және оларды игеруге көмек көрсету туралы сұрақтар қойды. Ол қазақстандықтардың рухани және саяси мәдениетін арттыру үшін де көп жұмыс жасады. Оның бастамасымен қазақ тіліне аударылып, сол кездегі ең қажетті әртарапандырылған әдебиеттер жарық көрді. Ол «Қызыл Қазақстан» журналына жетекшілік етті. КСРО-ның Шығыс халықтары үшін әліпби дайындау жөніндегі Бүкілодақтық Комитетте Қазақстанның атынан қатысты. Мәскеуде жұмыс істей жүріп, Қазақстанның өндіргіш күштерін дамытудың маңызды мәселелерін шешуге көмек көрсетуді жалғастырды[9].

Н. Нұрмақов кеңестік кезеңдегі қазақ саяси элитасы ішінде өзінің принципшілдігімен, азаматтық батылдығымен және адалдығымен ерекшеленген тұлға ретінде тарихта қалды. Ол қоғам мен билік алында өзінің ұтанымын ашық айтып, қажет болған жағдайда тікелей пікір білдіруден тартынбаған.

Оған дәлел болатын оқиғалардың бірі – оның Смағұл Сәдуақасовпен бірге Мәскеуге марксизм – ленинизм курстарына барған сапары кезінде орн алған. Бұл курстарға қатысушы делегацияны Иосиф Сталиннің өзі қабылданғаны белгілі. Қабылдау барысында Сталин тындаушылардан курсты кімдер жүргізетінін сұраған. Сол сәтте Нығмет Нұрмақов өзінің ағасы, бұрынғы партия қызметкері Айтжан Бутинді есіне алып, оны атаған. Бұл жауап оның саяси конъюнктураға қарамастан, өз пікірі мен жеке көзқарасын білдіруден қорықпайтынын аңғартты.

Н. Нұрмақов замандастары мен әріптестерінің еңбегіне әділ баға беруге тырысқан. Сәкен Сейфуллин туралы пікір білдіру кезінде ол оның «үлен тұлға» екенін атап өтіп, сонымен қатар шығармашылық қызметін объективті бағалау қажеттігін ескерткен. Бұл тұста Нұрмақовтың біржақты мадақтаудың немесе үстірт сыннан бойын аулық ұстап, тарихи және саяси қайраткерлерге әділетті көзқараспен қарауға тырысқаны байқалады.

Н. Нұрмақовтың осы сипаттары – шындылдығы, интеллектуалдық адалдығы және жауапкершілікпен ой айтуға – оны тек кеңестік аппараттың шенеунігі ретінде ғана емес, ел болашағына бей – жай қарамаған мемлекетшіл азамат ретінде сипаттайды. Ол тұлға туралы пікір білдіруде зерттеу меен дәлелге негізделген сынның маңыздылығын үнемі алға тартқан [10, 115 б.].

Қорытындылай келе Н. Нұрмақов кеңестік басқару құрылымындағы қызметі оның тарихи тұлға ретінде маңызын дәлелдейтіні анықталды. Оның саяси қызметі ұлттық мүдделерді қорғауға, мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіруге бағытталды. Кеңестік репрессиялар кезеңіндегі Нұрмақовтың тағдыры – тоталитарлық жүйенің зиялы қауым өкілдеріне деген қатігез саясатының нақты көрінісі. Ол – өз дәуірінің ауыр тарихи үдерісінің куәгері және құрбаны. Нұрмақовтың өмірі мен қызметі бүгінгі тарихи таным үшін ерекше мәнге ие. Ол – әділет, білім, жауапкершілік пен ұлттық намыстың символы ретінде есте қалуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Абылхожин Ж.Б. Қазақ АССР: құрылуы мен эволюциясы (1920–1936). - Алматы: Дайк-Пресс, 2017. - 456 б.
2. Нығмет Нұрмақов - Қазақ саяси қайраткері [Электрондық ресурс] - қол жеткізу режимі <https://e-history.kz/kz/prominent-figures/show/12559>
3. Григорий Потанин - ғалым, этнограф, гуманист [Электрондық ресурс] - қол жеткізу режимі <https://abai.kz/post/8327>
4. Александр Дионисьевич Седельников (1888-1934) - орыс/кеңестік славист/медиевист, ескі орыс әдебиетін зерттеуші [Электрондық ресурс] - қол жеткізу режимі <https://abai.kz/post/111190>
5. Мұхтар Саматұлы Саматов (1894-1938) - кеңес және қазақ мемлекет қайраткері, Семей губерниялық атқару комитетінің төрағасы (1927-1928), ВЦИК мүшесі (1927-1929). [Электрондық ресурс] - қол жеткізу режимі <https://kk.wikipedia.org/wiki>
6. “Бірлік” - 1914 жылы Омбы қаласында құрылған қазақ жастарының ұйымы. [Электрондық ресурс] - қол жеткізу режимі <https://egemen.kz/article/275889-nyghmet-nurmaqov-dgane-alash-ziyalylary>
7. Тифонов Ю. Дом на набережной. – Москва: АСТ. 2019. -240 с.
8. Сорокина М. Ю. КСРО-ның жоғары номенклатурасы. Әлеуметтік портрет. - Мәскеу: РОССПАН, 2005. – 312 б.
9. Нұрмақовтың ұлт саясатының идеологиясы - [Электрондық ресурс] - қол жеткізу режимі <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/collectivization/figures/nurmakov/>
10. Әбдіжәлелов Қ. Нығмет Нұрмақов: өмірі мен қызметі. – Қарағанды: Болашақ, 2008. – 220 б.